

**РАҚАМЛИ ИҚТИСОДИЁТ ШАРОИТИДА КОРХОНАЛАРДА ФОЙДА СОЛИҒИ
АУДИТИ ВА ТАҲЛИЛИНИ САМАРАЛИ ТАШКИЛ ЭТИШ ЙЎЛЛАРИ****Расулова Шарифа Ғайбуллаевна**

ЖизПИ, доценти

Бердиева Хулкар Мамадиёр қизи

ЖизПИ, талабаси

Аннотация: Ушбу мақолада рақамли иқтисодиёт шароитида фойда солиғининг аудиторлик таҳлилини такомиллаштириш масалалари ёритилади. Солиқ ҳисобининг шаффофлигини таъминлаш, солиқ тўловчиларнинг ҳисоботларини автоматлаштириш ҳамда рақамли технологиялар ёрдамида аудиторлик текширувларининг аниқлиги ва тезкорлигини ошириш йўллари таҳлил қилинади. Шунингдек, фойда солиғи бўйича аудит жараёнида юзага келадиган асосий муаммолар ва уларни бартараф этиш бўйича замонавий ёндашувлар келтирилади. Тадқиқот натижалари солиқ маъмурчилигини яхшилаш, молиявий интизомни кучайтириш ва давлат бюджети даромадларини барқарор оширишга хизмат қилиши мумкин.

Таянч сўзлар: фойда солиғи, аудиторлик таҳлили, рақамли иқтисодиёт, солиқ ҳисоби, молиявий интизом, солиқ маъмурчилиги, шаффофлик, автоматлаштириш, рақамли технологиялар, бюджет даромадлари.

**WAYS TO EFFECTIVELY ORGANIZE THE AUDIT AND ANALYSIS OF
CORPORATE INCOME TAX IN ENTERPRISES UNDER THE CONDITIONS OF
THE DIGITAL ECONOMY**

Annotation: This article highlights the issues of improving the audit analysis of corporate income tax under the conditions of the digital economy. It analyzes ways to ensure transparency in tax accounting, automate taxpayer reporting, and increase the accuracy and efficiency of audit inspections through the use of digital technologies. The paper also presents modern approaches to addressing the main problems arising during the corporate income tax audit process. The research results can contribute to improving tax administration, strengthening financial discipline, and ensuring sustainable growth of state budget revenues.

Keywords: corporate income tax, audit analysis, digital economy, tax accounting, financial discipline, tax administration, transparency, automation, digital technologies, budget revenues.

Рақамли иқтисодиёт шароитида фойда солиғи аудитини халқаро стандартларга мувофиқлаштириш масалалари мавжудлиги янги дастакларни, мос равишда, уларни англлатувчи тушунчаларни пайдо бўлишига олиб келмоқда. Аудиторлик таҳлили тушунчаси ҳам шулар сирасига киради. Ушбу тушунча, кўриниб турибдики, «аудит», «аудитор», «таҳлил» каби тушунчалардан амалий фаолиятда биргаликда фойдаланиш эвазига пайдо бўлган дастакдир.

«Таҳлил» грекча «analysis» сўзидан олинган бўлиб, ажратиш, бўлаклаш, парчалаш сингари маъноларни англатади.

Демак, юқоридаги тушунчаларга асосланган ҳолда, аудиторлик таҳлили тушунчаси, жуда оддий қилиб айтганда, «аудиторлар томонидан ўтказиладиган таҳлил» маъносини билдиради.

Республикамиз Президентининг 2013 йил 4 апрелдаги «Аудиторлик ташкилотлари

фаолиятини янада такомиллаштириш ва уларнинг кўрсатилаётган хизматлар сифати учун жавобгарлигини ошириш тўғрисида»ги ПҚ-615-сонли қарори билан тасдиқланган «Аудиторлик ташкилотлари тўғрисида Низом»да хўжалик юритувчи субъектлар молиявий ҳисоботларининг таҳлили ва ишончлилигини тасдиқлаш, хўжалик фаолияти самарадорлигини реал ва ҳаққоний баҳолаш аудиторлик ташкилотларининг асосий вазифалари сифатида белгиланган.

Хўжалик юритувчи субъектлар фаолиятини чуқур таҳлил қилиш бўйича аудиторлик ташкилотлари олдига қўйилган ушбу вазифалар, бир томондан, аудит ва таҳлилнинг ўзаро узвийлигидан дарак берса, иккинчи томондан, аудит ва таҳлил фанлари ҳамда улар амалиётида янги йўналиш ҳисобланган аудиторлик таҳлилининг назарий, методологик ва ташкилий асосларини яратишдек муҳим масалаларни ҳал қилишни зарурат қилиб қўймоқда.

Таъкидлаш жоизки, аудиторлик таҳлилин амалиётга кириб келиши билан республикамизда чоп қилинган махсус адабиётларда, чунончи дарсликлар ва ўқув қўлланмаларда «аудиторлик таҳлили» атамаси пайдо бўлди. Чунончи, проф.М.Қ. Пардаев ўзининг «Иқтисодий таҳлил назарияси» дарслигида аудиторлик таҳлиliga шундай таъриф берган: «Аудиторлик таҳлили – бу хўжалик юритувчи субъектлар молия хўжалик фаолиятини аудит қилганда тўғри хулоса чиқариш учун аудиторлар томонидан ўтказиладиган таҳлилдир».

Охирги йилларда аудиторлик таҳлилининг мақоми ва талқинига оид айрим илмий мақолалар ҳам чоп қилинди. Чунончи, проф К.Б. Уразов ва О.Пардаевлар ўзларининг «Аудиторлик таҳлилининг мақоми ва талқини хусусида», деб номланган мақоласида аудиторлик таҳлилин иқтисодий таҳлилнинг янги йўналиши сифатида шаклланиб келаётганлигини, бироқ унинг назарий, ташкилий ва методологик асосларини хали тўлиқ яратилмаганлигини таъкидлаганлар. Ушбу олимларнинг аудиторлик таҳлиliga доир қуйидаги саволларга жавоб топиш лозимлиги тўғрисидаги фикрлари жуда ҳам диққатга сазовордир: «(1) хўш, аудиторлик таҳлилининг ўзи нима? (2) аудиторлик таҳлили мазмунан ва шаклан, шунингдек бошқа жиҳатлари бўйича яхлит иқтисодий таҳлилнинг ёки унинг таркибий қисмлари сифатида эътироф этилган молиявий таҳлил ва бошқарув таҳлилининг бир бўлагими ёки улардан тубдан фарқ қиладиган таҳлилми? (3) аудиторлик таҳлили бирламчими ёки аудиторлик текшируви бирламчими? (4) таҳлил ва текширувда уларнинг қайси бири бошқасига хизмат қилади? (5) таҳлил учун текширув ўтказиладими ёки аудиторлик текшируви учун таҳлил ўтказиладими?»

Албатта, ушбу саволларга жавоб топиш лозим. Бусиз, ҳаётимизга жуда тез ва кенг қўламда кириб бораётган аудиторлик таҳлилин келгуси тақдирини ҳал этиб бўлмайди. Бизнингча, китобларда ва мақолаларда аудиторлик таҳлиliga олимлар томонидан берилган таърифлар ва талқинлардан унинг барча муаммолари ҳал этилди, деб хулоса қилиб бўлмайди. Аудиторлик таҳлиliga тегишли юқорида келтирилган саволларнинг тўлиқ ўз жавобларини топмаганлиги ҳали бу соҳада келгусида қилинадиган ишларнинг кўплигидан дарак беради.

Хўжалик юритувчи субъектлар фаолиятини холис текшириш, улар молиявий ҳисоботларини таҳлил қилиш, хўжалик фаолияти самарадорлигини реал ва ҳаққоний баҳолаш каби муолажаларни ўзида мужассамлаштирган аудиторлик таҳлиliga бўлган талаб ва таклифларнинг борган сайин кучайиши ушбу иқтисодий дастакнинг назарий, ташкилий ва услубий масалаларни ҳал этишни «Аудит» ва «Иқтисодий таҳлил» каби

фанлар олдига кўндаланг қилиб қўйиши табиий ҳол.

Фикримизча, «аудиторлик таҳлили» ўзининг мазмун ва моҳияти бўйича иқтисодий таҳлилнинг бир тури ҳисобланади. Бироқ у махсус бизнес бирликлари бўлган аудиторлик ташкилотлар томонидан шартнома асосида ўтказиладиган иқтисодий таҳлилдир. Аудиторлик таҳлили аудиторлик ташкилотларининг тадбиркорлик фаолияти ҳисобланган аудиторлик фаолиятининг ажралмас қисмидир. Харақтерига кўра аудиторлик таҳлили аудиторлик ташкилоти томонидан ўтказиладиган аудиторлик текширувларига ҳам, профессионал хизматларга ҳам тегишлидир. Аудиторлик текширувларида аудиторлар ҳужжатларни, бухгалтерия ҳисоби счётларидаги ёзувларни, турли ёзишмаларни, ҳисоб-китобларни, баланс ва ҳисоботнинг бошқа шаклларида келтирилган маълумотларни турли мақсадларда таҳлил қиладилар. Шунингдек, аудиторлик хизматларига доир шартномалар шартларига кўра ҳисоб ва ҳисобот маълумотлари асосида корхоналар, алоҳида олинган жавобгарлик марказлари фаолияти кўрсаткичлари таҳлил қилинади, улар самарадорлигига баҳо берилади, ички ишлатилмаётган резервлар аниқланади ва ҳақозолар.

Аудиторлик текширувларида қўлланиладиган таҳлилнинг аҳамияти шундаки, бунда, авваламбор, ҳисоб ва ҳисоботда мавжуд четланишлар аниқланади, ушбу четланишлар миқдор бирлигида ўлчанади, шунингдек уни вужудга келишига сабаблар бўлган омиллар топилади, бу омиллар бевосита ва билвосита омилларга ажратилади, салбий жиҳатдан таъсир қилган омилларни бартараф қилиш бўйича тавсиялар шакллантирилади. Айнан шулар аудиторлик текширувларига асосланган таҳлилни ахборот фойдаланувчилар учун реал ва ҳаққоний маълумотлар билан таъминлаш воситаларидан бири эканлигидан дарак беради. Аудиторларнинг дастлаб текширишларга асосланмасдан ва профессионал хизматлар сифатида олиб борган таҳлили юқоридаги ҳислатларга эга бўлмайди. Текширилмаган маълумотларга асосланиб ўтказилган аудиторлик таҳлили нотўғри бошқарув қарорларини қабул қилинишига ҳам олиб келиши мумкин.

Юқоридагиларнинг барчаси аудиторлик таҳлилининг ўзига хос ва мос бўлган таҳлил тури эканлигидан дарак беради. Аудиторлик текширувларига асосланган ва унга асосланмасдан ўтказиладиган аудиторлик таҳлили уларнинг ҳар бирига мос равишдаги таърифни беришни тақозо этади. Фикримизча, уларга қуйидагича таърифларни бериш мақсадга мувофиқдир.

Аудиторлик текширувларига асосланган таҳлил – бу аудиторлик ташкилотлари томонидан шартномалар асосида корхоналарга уларда юз берган операциялар, жараёнлар ва фаолият турларини, шунингдек уларни миқдор ва сифат жиҳатдан тавсифловчи кўрсаткичлар ҳаққонийлигини текшириш, тизимлаш, гуруҳлаш, жамлаш ва баҳо бериш билан боғлиқ муолажалар мажмуаси.

Аудиторлик текширувларига асосланмаган таҳлил – бу аудиторлик ташкилотлари томонидан шартномалар асосида корхоналарга уларда юз берган операциялар, жараёнлар ва фаолият турларини, шунингдек уларни миқдор ва сифат жиҳатдан тавсифловчи кўрсаткичларни тақдим этилган ҳисоб ва ҳисобот маълумотлари ҳаққонийлигини текширмасдан тизимлаш, гуруҳлаш, жамлаш ва баҳо бериш билан боғлиқ муолажалар мажмуаси.

Қандай усулларга асосланганлигига кўра аудиторлик таҳлилинини динамик таҳлил ёки (горизонтал таҳлил) ва статик таҳлил ёки вертикал таҳлилларга ажратиш лозим. Охириги турдаги таҳлил адабиётларда омилли таҳлил ҳам деб аталади.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Уразов К.Б. Бухгалтерия ҳисоби ва аудит. Ўқув қўлланма.- Т.: Ўқитувчи, 2004. – 357-б.
2. Қудратов Т. Қ., Файзиёва Н. Қишлоқ хўжалик корхоналари фаолиятининг таҳлили. Дарслик.- Самарқанд,2010.- 12-б.
3. Пардаев М.Қ. Иқтисодий таҳлил назарияси. Дарслик.- Самарқанд, «Зарафшон», 2001.- 183-б.

